

Preventie als afvalprodukt

Marleen Claessens begeleidt lees- en schrijfgroepen voor nederlandstalige en anderstalige cursisten in de basiseducatie.

De alfabetisering (in het Nederlands) van andersstalige vrouwen verloopt anders dan die van nederlandstalige cursisten. Marleen voert dit verschil terug op het schoolverleden van de cursisten. De anderstalige vrouwen stellen zich open op ten aanzien van leren, taal leren en taal gebruiken. De meesten van hen hebben nooit op school gezeten. Voor nederlandstalige cursisten bestaat er een kloof tussen henzelf en de schriftelijke taal. Marleen duidt dit aan met de term 'vervreemding'. Wat die vervreemding inhoudt, schetst zij met een paar voorbeelden.

Hoe kan een docent voorkomen dat een alfabetiseringscursus voor anderstalige volwassenen net zo vervreemdend kan werken als het basisonderwijs? Een praktijkgerichte methode geeft hiervoor geen garanties. Marleen beschrijft daarom haar werkwijze in de groep anderstalige vrouwen, waarin taal leren een synoniem is voor zinvol taal gebruiken.

Een cursist uit mijn nederlandstalige lees- en schrijfgroep, die naar mijn idee al goed kan lezen en schrijven maar die naar zijn eigen idee niks presteert, wordt bij de bushalte aangesproken door een jongetje dat wil weten of de bus al weg is. Zijn angst om af te gaan ten opzichte van zoiets kleins is groter dan zijn 'leesangst', dus hij raadpleegt de dienstregeling. Bij reconstructie in de les constateren we dat hij goed heeft gelezen en geïnformeerd: 'De bus is al weg.' Maar op dat moment komt de bus eraan. Conclusie: 'Wat moet dat jong van me denken? Ik doe nooit meer mijn mond open als iemand me iets vraagt.' Deze man leest in principe zeer functioneel: hij neemt de tijd, denkt na, hij deduceert en vergelijkt met de feiten. Maar bij dit laatste gaat het fout: naast de conclusie dat de bus al weg moet zijn, trekt hij nog een andere, verkeerde maar ingrijpendere conclusie: 'ook al heb ik goed gelezen, de bus kwam niet

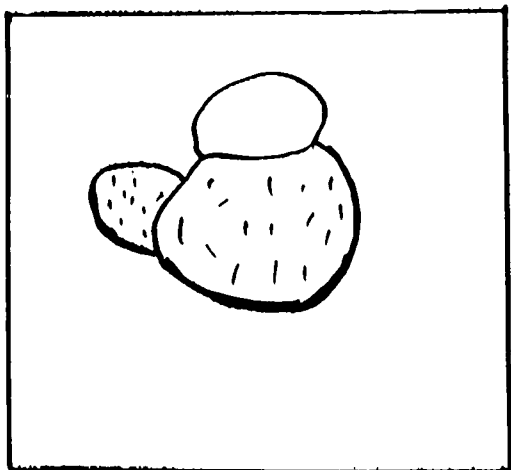
op die tijd, dus ik kan niet lezen.' Hier wordt schriftelijke informatie tot waarheid verheven.

Een andere cursiste, jong en enthousiast, koopt een schoolagenda, waarin ze haar huiswerk noteert: dingen thuis uitzoeken, lezen of schrijven. Het gebeurt regelmatig dat ze het niet gedaan heeft. 'Waarom niet?' 'Vergeten.' 'Waarom schrijf je het op, als je het niet meer nakijkt?' 'Ik onthoud het zo ook wel.' 'Nee, je vergeet het.' Haar redenering is als volgt: 'Ik hoef geen agenda te raadplegen, want ik ben gewend om alles in mijn hoofd te prenten. Maar alles onthouden is onmogelijk, dus af en toe wat vergeten is heel gewoon.' Een agenda geeft dit meisje het gevoel dat ze echt op school zit en 'dus' wat leert.

Veel cursisten uit nederlandstalige lees- en schrijfgroepen hebben zo'n vervreemde visie op het schrift; zij zijn niet in staat het te gebruiken naar gelang behoefte en belang. Losgeraakt van haar oorspronkelijke functie als hulpmiddel, is het schrift tot statussymbool of norm verheven. Ik beschouw deze vervreemding, meer dan het niet kunnen lezen en schrijven volgens de letter, als het eigenlijke analfabetisme.

dit is keltown

Kellom drinkt thee

Dehab en ik zijn de enige niet-Marokkaanse vrouwen in de alfabetiseringsgroep voor vrouwen die noch in hun eigen taal, noch in het Nederlands kunnen lezen en schrijven. Tijdens onze eerste bijeenkomst stempelen we onze namen op een papiertje. We vouwen het zo, dat we het voor ons neer kunnen zetten. Dehab doet mee, maar kijkt geen van ons aan en hangt passief in haar stoel. De week erna vraag ik wie het naambordje bij zich heeft. Dehab pakt het hare, zet het voor zich neer en zit gespannen naar me te kijken. Met onhandige hanepoten staat nu haar achternaam erbij geschreven en daaronder 'from Eritrea'. Lezen en schrijven kan ook betekenen: laten zien dat je er bent en mee wilt doen. Wil het vervreemding tegen gaan, dan zal het alfabetiseringsonderwijs zich daarop moeten richten.

Preventie of nazorg

Educatief werkers die alfabetisering en tweede-taalonderwijs geven aan niet-nederlandstaligen, verzuchten altijd dat cursisten het geleerde niet of nauwelijks buiten de les toepassen. De oplossing voor dit probleem van toepassing wordt gezocht en gevonden in op de praktijk gerichte methoden. Als voorbeeld een citaat uit de inleiding van een nieuwe methode: 'Er is geprobeerd de aangeboden woordenschat zoveel mogelijk in te bedden in een op het dagelijks leven afgestemde, leuke en stimulerende context' (Kreulen & Tholen 1989, deel 1, p. 6).

Is afstemmen op het dagelijks leven een garantie voor daadwerkelijk gebruik in dat dagelijks leven? Hoe realistisch de communicatieve situaties en hoe frequent de geleerde woorden ook zijn, taalgebruik vraagt om meer: om durf, inschattingsvermogen, aanpassing aan de situatie, en alles waar u op reis nog meer behoefte aan hebt dan die toch zo functionele zin uit uw Wat & Hoe-boekje, die, eenmaal de strot uitgerst, zo in het luchtledige blijft hangen.

De Total Physical Response-methode (zie bij voorbeeld Snoeken 1990) is een tweede-taalverwervingsmethode die naast spreken, luisteren, lezen en schrijven ook handelingen laat uitvoeren. Daarmee zou ze het taalhandelen in het dagelijks leven kunnen stimuleren. Maar kan ze dat?

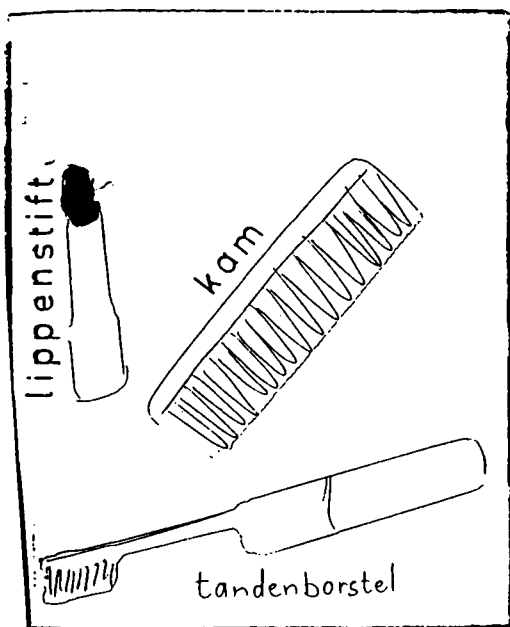
Ik denk dat geen enkele methode dat kan zolang zij niet (her)kent dat taal gebruikt wordt omdat er een behoefte of belang is: je wilt iets zeggen, te weten komen, vastleggen, uitwisselen et cetera. Wanneer deze essentiële drijfveer tot taalgebruik niet tot uitgangspunt van de les genomen wordt, is zinvol taalhandelen een illusie en leren de cursisten kunstjes: 'Fatima, pak de stoel. Zet de stoel op de tafel. Fatima, ga op die stoel zitten. Aicha, ga op Fatima zitten.' Zo zullen er ook allochtonen van taalcursussen af komen die heen en weer zwabberen tussen ontzag en ongeloof ten aanzien van het nut van taal voor henzelf. Eens analfabeet, altijd analfabeet?

In de discussie over preventie moeten taalmethoden, zowel die voor nederlandstaligen als voor anderstaligen, onderzocht worden op hun uitgangspunten. Wanneer dat niet gebeurt, blijft bovengeschetst probleem bestaan. Dan praten we wel over preventie, maar we hebben het in feite over nazorg. Zo is preventie een afvalprodukt van falend onderwijs.

En de educatief werkers zullen blijven zuchten. Hyperventilerend roepen zij om nieuwe, betere, nog meer op de praktijk gerichte methoden. Terwijl het zo eenvoudig kan.

Dit is de ring van Dehab

In een les met mijn buitenlandse-vrouwengroep bekijken we de sieraden aan onze handen, in het haar en oor, de make-up op ogen, wangen en mond. Ik benoem de lichaamsdelen terwijl we iedereen op haar beurt bekijken. Ik

begin met mezelf en vertel: ik heb twee oorbellen in mijn oren, ze zijn blauw. Ik vergelijk ze met mijn T-shirt en wijs andere blauwe dingen aan in het lokaal. Ook voor de vrouwen die nog geen woord Nederlands verstaan is het nu duidelijk wat ik met blauw bedoel. Ik heb de oorbellen op de markt gekocht. Sommige vrouwen kennen het woord markt en vertalen het voor de andere. Dehab verstaat het niet, maar de Berber vrouwen proberen het haar in hun eigen taal duidelijk te maken, omdat ze ontdekt hebben dat een aantal woorden vergelijkbaar zijn met de taal van Dehab. Dit keer niet, en we laten het zo. Communicatief is er in ieder geval hard gewerkt.

Dehab heeft een ring om. 'Eritrea,' zegt ze en haakt haar armen door die van haar buurvrouw. 'Trouwring,' denken we. 'Dehab betekent goud in Marokko,' zegt Zourah ineens. We proberen het Dehab te vertellen met ring, handen en voeten. Ze lacht.

De meeste vrouwen dragen een ring; het woord ring wordt nu al gezegd nog voordat de persoon haar goed heeft kunnen laten zien. Bijna allemaal zijn het trouwringen. Aanleiding om, door op mij te wijzen en mijn hand te pakken op zoek naar een ring, te vragen of ik ook getrouwd ben, of Dehab kinderen heeft en naar de groeiende buik van Karima te kijken.

We gaan de kring verder rond, op zoek naar uiterlijke verfraaiingen. Najat heeft een schitterende speld achter op haar hoofd. Ze haalt haar haar los (ik verwoord aan de groep wat ze doet) en laat de stenen zien. We zien dat er een blauwe bij zit en vergelijken die met de kleur blauw van mijn oorbellen. Aicha schudt haar hoofd. Ze is voor het eerst bij ons, komt net uit Marokko.

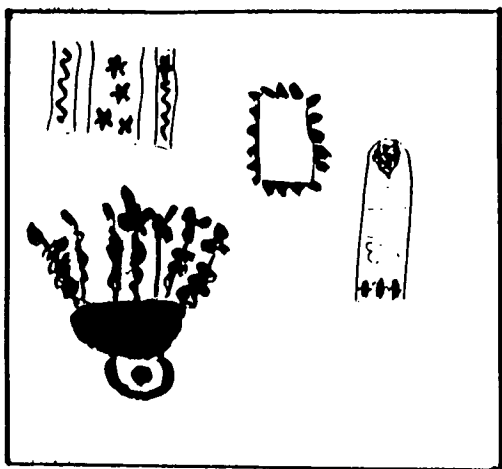
Als we de kring rond zijn geweest, hebben we ringen, een ketting, haarspelden, oorbellen en armbanden bekeken. Er is veel en geanimeerd informatie uitgewisseld.

Ik probeer in mijn lessen mensen te prikkelen tot het gebruik van taal als middel waarmee ze zich kunnen manifesteren; dat wil zeggen dat ze hun ervaringen, gedachten, wensen kunnen onderzoeken, onder woorden kunnen brengen en uitwisselen om zo meer greep te krijgen op hun leven. Een eerste streven daarbij is dat zij het besef gaan krijgen dat wat zij meemaken, denken en doen de moeite waard is om verteld, gehoord, opgeschreven, in oplage gedrukt en gelezen te worden.

Een inspirerende en gedegen manier om tot dit besef te komen vind ik in het taaldrukken, dat zich onderscheidt van ander taalonderwijs doordat het, in plaats van de te leren taal aan te dragen, 'slechts' het kader biedt waarbinnen mensen zelf het taalaanbod doen. Door middel van doordachte en beproefde werkvormen wordt het mogelijk om reële communicatieve situaties te creëren. Praten, luisteren, schrijven en lezen, je leert het al doende in de vorm van zinvolle taalhandelingen. Het leren van een taal kan op een natuurlijke manier.

Tijdens de les houd ik mij zoveel mogelijk aan de volgende werkcyclus die taaldrukkers gebruiken.

- *Ervaren:* het criterium voor de keuze van een onderwerp waarover gepraat en geschreven wordt is, dat iedereen er een ervaring bij heeft, en dat het onderwerp het vermogen bezit associaties bij de deelnemers op te roepen.
- *Benoemen:* in de vertelronde wordt de koppeling tussen praten en schrijven gelegd, als steun en opstap voor het schrijven.
- *Opschrijven:* het vertelde gaat nu opgeschreven worden, met behulp van aanwijzingen voor vormen en inhoud.
- *Drukken:* het eigen handschrift vervangen

dit is de gang van

Keltoum

door 'echte letters' geeft mensen die hiertoe in de maatschappij en het onderwijs de gelegenheid niet krijgen, de kans om hun woorden in oplage te verspreiden om zo anderen te bereiken; inzicht in en beheersing van het productieproces maken dat zij minder ontzag krijgen voor het gedrukte woord. In deze fase is er al werkend aandacht voor woordbeeld en zinsstructuur. De betekenis van de tekst kent iedereen uit de vertelronde.

• **Teruglezen:** een tekst is er om gelezen te worden. Als we klaar zijn met typen, stempelen of limograferen, lezen de schrijvers hun eigen tekst voor en de anderen lezen mee. Omdat je gezamenlijk verteld, geschreven en gedrukt hebt is de tekst ook het produkt van een groep. Je eigen verhaal gedrukt zien en lezen geeft het geschrevene een meerwaarde.

Dit is de armband van Fatima

Ik geef iedereen een A-viertje met een groot kader. Ik leg een van mijn oorbellen erin en trek haar om. Op tafel liggen allerlei viltstiften, ook blauwe. Ik laat mijn tekening zien en zeg: dit is de oorbel van Marleen.

Iedereen pakt haar sieraad en trekt het om. Dat moet heel geconcentreerd, want een pot-

lood vasthouden is voor veel vrouwen nieuw. Maar het voorwerp biedt steun. Kleuren worden met fantasie gebruikt. Als we klaar zijn, gaan we weer om de beurt de tekeningen bekijken. Fatima houdt haar tekening van een groene trouwring omhoog en ik zeg: 'dit is de trouwring van Fatima. Ze is groen.' Empirisch onderzoek wijst uit dat dat niet waar is. Ze is van goud, concluderen we.

Ieders tekening wordt bekeken, vergeleken en becommentarieerd. Als we klaar zijn, gaan we in drie groepjes van drie zitten, wat een geschuif van tafels vraagt. Iedere groep krijgt een doos met stempelletters en een stempelkussen en houdt de tekening bij zich. Op het bord schrijf ik in blokletters: dit is de ring van Fatima. Eronder: dit is de ketting van Amina. Iedereen krijgt een eigen zin op het bord. Aan de hand van de naam kunnen zij zien waar hun eigen zin staat. En anders vragen ze het elkaar. De aanwezigheid van vier Fatima's levert geloop op naar het bord. Met de vingers bij de letters en door te vergelijken waar het woord ring nog meer staat, wordt duidelijk dat deze zin van Fatima met de armband is.

Elke groep maakt samen de drie zinnen van de drie aanwezige vrouwen. Om de beurt zoekt een van hen een letter, maakt die vast aan de vorige, tot het een woord is en dan stempelt ieder dit onder haar tekening. Hetzelfde bij het volgende woord. Soms maakt ieder een heel woord alleen. Er moet goed gedacht worden aan de spatie tussen woorden. Dat vraagt goed naar het bord kijken. In het begin is de spatie, is een woord, zijn letters nog niet als zodanig significant; een letter in spiegelschrift, op de kop, een zin van rechts naar links beginnen: langzamerhand wordt het een gewoonte daar op te letten.

Het zoeken in de doos naar de letters duurt lang: een 'd', een 'b', een 'p', ze lijken op elkaar. Door ze op een proefpapier af te drukken, kun je beter zien of je de goede letter hebt.

Na een dik uur heeft iedereen een tekening met daaronder een zin, die ze in principe nog niet kunnen lezen; ze kennen immers alle letters nog niet, maar de inhoud is hun duidelijk.

En daarnaast geldt: omdat je zo intensief bezig bent geweest met het maken van de zin, heb je tijd gehad de letters goed te bekijken, gemerkt dat ze telkens in andere combinaties terugkomen, dat woorden begrensd worden door wit op papier.

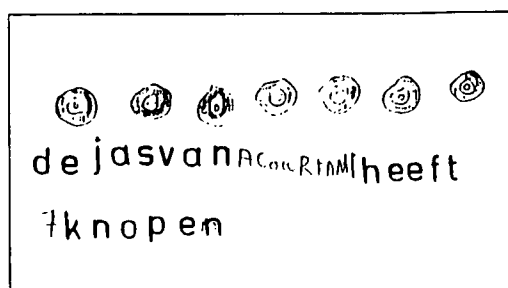
Op het eind van de les laten we elkaar om de beurt onze tekening zien. Ik lees de zin die eronder staat hardop voor. Na een paar tekeningen doet iedereen mee, naar mijn mond kijkend hoe je de woorden nu eigenlijk uitspreekt.

Bij deze manier van werken is volop sprake van handelen, direct en functioneel. De scheiding tussen het leren van een taal en die taal gebruiken valt zo weg. Zinvol taalgebruik wordt ter plekke gerealiseerd.

Toen ik na de les mijn eigen tekening en tekst van de oorbel liet zien aan een collega zei ze verbaasd: 'Schrijf jij al met ze? Ik laat ze pas schrijven als ze «vul in» kunnen lezen en weten dat ze op de stippellijnen zelf iets moeten zetten.'

De jas van Karima heeft 12 knopen

Met de aanwezigheid van mensen is de mogelijkheid tot het uitwisselen van ervaringen gegarandeerd. Het is mijn taak om in de les die ervaringen af te perken en te helpen verwoorden. Geholpen door voorbeelden van taaldrukster Marie Reehorst, die een verslag schreef van haar bijeenkomsten met jongeren uit Internationale Schakelklassen (Reehorst, in voorbereiding), stelde ik iedere les de vraag naar 'iets' van onszelf. Zo hebben we in de loop van een half jaar heel wat met elkaar besproken. Dat de vrouwen niet of nauwelijks Nederlands spreken of dat nog niet willen, maakt vertellen niet onmogelijk. In het begin vraag ik naar concreet aanwezige voorwerpen. Laten zien is dan ook vertellen. We bekijken onze jas, tellen de knopen en constateren dat hij te warm of te koud is voor de tijd van het jaar. We trekken een schoen uit en bekijken hem nauwkeurig op kleur, maat, manier van lopen, de winkel waar hij gekocht is, de gelegenheden waarbij hij gedragen wordt. Aan onze handen is veel te zien: wie heeft er lange nagels, wie gebruikt er nagellak, wie heeft er maantjes opzitten, wie kan met de linkerhand de nagels van de rechterhand knippen (ik niet), wat is dat voor wondje en hoe lang blijft henna op je hand zitten? Naarmate we meer en meer gewend raken aan elkaar, wordt tolken een vanzelfsprekend middel om duidelijk te maken wat er verteld moet worden. Als ik consequent benadruk dat de tolk letterlijk

moet vertalen wat de vertelster zegt en geen eigen interpretatie daaraan mag toevoegen (een enorm moeilijke maar interessante taaloefening) wordt voor iedereen de link duidelijk tussen de eigen taal en het vertaalde. Praten met handen en voeten mist haar uitwerking niet.

Langzamerhand wordt het mogelijk te vragen naar voorwerpen of begrippen die niet concreet aan te wijzen zijn. Ik laat een foto van de voorkant van mijn huis zien en wijs op de voordeur. We tekenen onze voordeur. Ik pak de klok, die ik iedere week te voorschijn haal opdat ik niet altijd zelf de tijd van de pauze in de gaten hoeft te houden, en ik draai de wijzers op de tijd dat ik van huis ging op weg naar school. Om de beurt draait iedereen haar tijd. Soms is daarbij hulp nodig. Aicha weet niet hoe ze de tijd op een klok moet verwoorden, maar andere vrouwen hebben haar zien lopen; ze moet ongeveer tien minuten voor de les van huis vertrokken zijn. Dehab zat in dezelfde bus als Tamimount, dus haar gangen kunnen we ook nagaan.

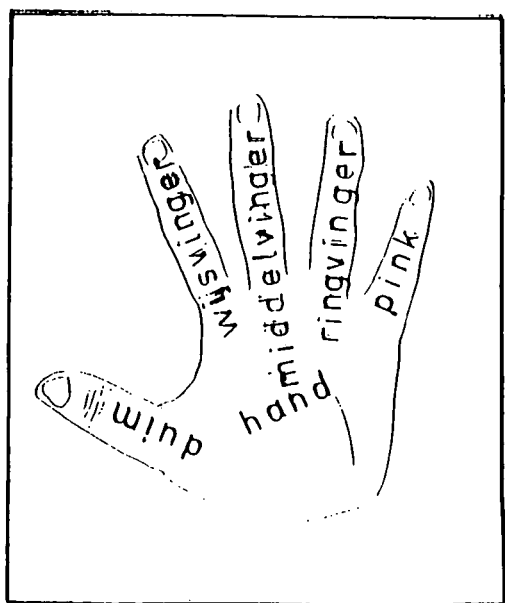
We tekenen de klok die we thuis hebben, of als die er niet is, de vader die Aicha waarschuwde dat het tijd was. Ook al kunnen zij er zelf (nog) niets over vertellen in het Nederlands, de vrouwen weten waar ze het over hebben. Ik help hen woorden te geven aan hun eigen verhaal. Langzamerhand groeit de behoefte om zelf de Nederlandse woorden te vinden.

Dit is het boek van Keltoum

Het resultaat van onze verhalen is een boekwerk met op iedere bladzijde een tekening van een voorwerp en daaronder een gestempelde zin over de tekening.

Ik zorg ervoor dat een aantal vaste zinsstructuren telkens terugkomt, zodat woorden en

dit is de hand van
keltoom

zinsopbouw langzamerhand herkend worden: dit is de/het (schoen, huis) van (naam); (naam) heeft een (ketting, ring).

Omdat communiceren steeds makkelijker gaat en om de woordenschat uit te breiden, vraag ik na verloop van tijd naar een opsomming van voorwerpen die niet noodzakelijkerwijs aanwezig hoeven te zijn: wat voor boodschappen ga je vandaag doen? Wat staat er in je keuken?

We beginnen met het tekenen van de voorwerpen. Met tolken en wat fantasie begrijpt iedereen wat er getekend staat. Hoe het heet, weet niet iedereen, wat het is wel. Er komen allerlei dingen op de tekening te staan, en bij elkaar kijken maakt de boodschappenlijst langer. De zin 'Jamila doet boodschappen' stempelen we onder de tekening en naast de voorwerpen komen hun namen.

We trekken onze handen om. Ze bestaan uit een aantal vingers: duim, wijsvinger, middelvinger, ringvinger, pink; het zoeken van de juiste stempels kost veel tijd, maar al gauw ontdekt men dat er een gedeelte van de woorden telkens terugkomt: vinger. Dat stuk stempel hoef je niet de hele tijd los te halen.

Voor iedere volgende bijeenkomst typ ik onze zinnen onder elkaar uit; zo lezen we, op grond

van herinnering en na een aantal zinnen op grond van herkenning van woorden, minstens acht zinnen over onszelf.

Naast de gezamenlijke ervaringen hebben we het logboek voor de individuele verhalen. Op het eind van iedere les schrijf ik van iedereen een uitspraak op: iets dat er is gebeurd in de groep, iets dat je gaat doen of deed, iets dat je wilt vertellen. Het leven buiten de les wordt naar binnen gehaald; onze wereld wordt steeds groter. Aan het begin van de eerstvolgende les leest mijn collega dit verslag voor en vraagt de betrokkene naar dingen waar ze meer over wil weten.

Deze vrouwen weten inmiddels precies hoe ze zich willen manifesteren: ze komen naast me staan en dicteren me wat ik moet opschrijven. Maar ik ben niet van plan om altijd hun secretresse te blijven. Volgend jaar schrijven ze zelf.

Literatuur

Kreulen, J., & B.Tholen, *Een zekere woordenschat*. Utrecht, NCB, 1989.

Reehorst, M., *Op je eigen woorden komen: taaldrukken bij tweede-taalverwerving*. Nog te verschijnen en op te vragen bij de Taaldrukwerkplaats Amsterdam.

Snoeken, H., 'Likkebaardend lekker? De TPR-methode vertaald' in: *Basiseducatie* 1990/3.